

KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA KURULMASI DÜŞÜNÜLEN RUM-ERMENİ KONFEDERASYONU

Doç. Dr. Bige Sükan YAVUZ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben Anadolu'da başlayan işgaller ve bunlara tepki olarak ortaya çıkan iç gelişmelerin yanı sıra Ocak 1919'da Paris'te toplanan barış konferansında Osmanlı Devletinin geleceği ile ilgili önemli kararlar alınıyordu. Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından pay almak isteyen yeni ortaklar ortaya çıkmış ve bunlar İtilaf Devletleri'nden aldıkları güçle taleplerini açıkça dile getirmişlerdi. Ne var ki, hiç hesapta olmayan yeni ortakların ortaya çıkması Büyük Devletler arasında çıkar çatışmalarına neden olurken diğer yandan yeni ortakların talep ettikleri topraklardan bazıları da birbirleriyle çakışıyordu. Örneğin, Ermeniler Kilikya, Maraş ve Doğu'daki altı ilin yanı sıra Trabzon'u talep ederlerken, Rumlar da Karadeniz sahilinde bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulmasını istiyorlardı. Dolayısıyla kurulması düşünülen Pontus Devleti ile Büyük Ermenistan'ın sınırları Trabzon'da çakışıyordu. Buna karşın Paris Barış Görüşmeleri sırasında Bogos Nubar Paşa "Yunanlılarla iyi ilişkiler sürdürdüklerini" açıklarken, Venizelos da "Ermenilerle dayanışma içinde olduklarını" söylemekten çekinmiyordu.

Araştırmamızda, Pontusçu çevrelerin önderlerinden Trabzon Metropolit Hrisantos'un bağımsız bir Pontus Devletinin kurulması için Avrupa'da giriştiği destek arayışlarının başarısızlığa uğraması sonrası, Ocak 1920'de Rumlarla Ermeniler arasında bir Rum-Ermeni Konfederasyonu için Erivan ve Tiflis'te yapılan görüşmeler, neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde arşiv belgelerinin ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Rum-Ermeni Konfederasyonu, Rum-Ermeni İşbirliği, Paris Barış Konferansı, Pontus Cumhuriyeti, Hrisantos.

* Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

The Paris Peace Conference meeting in January 1919, witnessed the formation of pertinent decisions pertaining to the future of the Ottoman Empire . This Conference also witnessed the emergence of new partners, desiring to acquire shares from the Ottoman territories. These new partners did not hesitate to pronounce their desires to the Allies, albeit the clashes in their zones of interest. The surprised Allies, viewing these demands soon noted that regions such as Cilicia, Maraş and the six Eastern provinces as well as Trabzon, demanded by the Armenians, was partially also a matter of interest for the Greeks. The Greek interests laid particularly in the Trabzon region to fulfill their intention of forming a Pontus republic in the Black Sea. Hence, during the discussions of the Paris Peace Conference as Boghos Nubar Paşa claimed to pursue good relations with the Armenians, Venizelos persisted on preserving affirmative contacts with the Greeks.

This research is designed to analytically evaluate through archival documents as well, the January 1920 discussions in Erivan and Tiflis between the Greeks and Armenians for a possible confederation, attempted following the failure of the search of the Trabzon Metropolit Hrisantos pursued in Europe with the anticipation of finding support for the foundation of an independent Pontus state.

Key Words

Greek-Armenian Confederation, Greek-Armenian Collaboration, Paris Peace Conference, Pontus Greek Republic, Hrisantos.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan unsurları, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak taleplerinde bulunmuşlardı. Gerek Wilson prensiplerinden gerekse İtilaf Devletleri'nden aldıkları güçle taleplerini 1919 Ocağı'nda toplanan Paris Barış Konferansı'nda dile getiren Ermeni, Kürt, Arap ve Rumların bu istekleri, Büyük Devletler arasında rahatsızlıklara neden olmuştu.

İşte Paris Barış Konferansı'nda bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından pay almak isteyen hiç hesapta olmayan yeni ortakların ortaya çıkması Büyük Devletler arasında çıkar çatışmalarına neden olurken, diğer yandan yeni ortakların talep ettikleri topraklardan bazıları da birbirleriyle çakışıyordu. Örneğin, Paris Barış Konferansı'nda, Ermeniler Şubat 1919'da Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'un yanı sıra Kilikya ve Maraş'ı talep ederlerken¹, Rumlar da Karadeniz sahilinde bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurmak istiyorlardı. Trabzon Metropolitisi Hrisantos'un 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada, Trabzon ve Sivas vilâyetlerinin bir kısmı, Amasya, Karahisar sancakları, Kastamonu vilâyetinin bir kısmı ve Sinop sancağı Pontus bölgesi olarak tarif ediliyordu². Buna karşın bir yandan Bogos Nubar Paşa "Ermenilerin Pontus Bölgesi peşinde koşmadıklarını ve esasen Yunanlılarla iyi ilişkiler sürdürdüklerini" açıklarken³, diğer yandan Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda (3-4 Şubat 1919'da) Yunanistan'ın Kuzey Epir, Ege Adaları, Trakya, Batı Anadolu üzerindeki taleplerini dile getirmesine karşın Pontus'tan hiç söz etmiyordu; Venizelos, bunun da ötesinde Ermeni vilâyetleriyle Rus Ermenistanı'nın Milletler Cemiyeti'ne bağlı büyük bir devletin mandası altına konulmak üzere bağımsız bir devlet haline getirilebileceğini, Trabzon vilâyetinin de bu Ermeni Devleti'ne bağlanabileceğini söylüyordu⁴. Deneyimli diplomat Venizelos, Batı Anado-

1 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, Ankara, TTK, 1973, s. 21.

2 Nuri Yazıcı, *Millî Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)*, Ankara, AÜ Basımevi, 1989, s. 27.

3 Sonyel, C.I, s. 22.

4 Yazıcı, a.g.e., s. 26-27; Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul, Meydan Neşriyat, 1963, s. 31-32.

lu'nun Yunanistan'a verilmesini sağlamak için Trabzon vilâyetini ödün olarak Ermenilere bırakıyordu⁵.

Esasında 7 Şubat 1919'da İngiltere tarafından hazırlanan bir memorandumda, Giresun-Sivas-Mersin hattının doğusu Ermenistan'a verilmişti; bunun yanı sıra Amerikan ve Fransız delegeleri de Trabzon'un Ermenistan'a bırakılması düşüncesini taşıyorlardı. Zeki bir insan olan Venizelos ise, gerçekte, Yunanistan'a bağlanmasa bile bağımsız bir Pontus Devleti'nin kurulmasından yana idi ve Pontus sorununu zamana bırakıp öncelikle Yunanistan'a yakın bölgeleri talep etmeyi daha mantıklı buluyordu. Ne var ki bu politikası, Pontusçuların tepkilerine neden olacaktı; üstüne üstlük 26 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Ermeni delegesi Aharoniyan'ın "Trabzon'un Ermenilere verilmesi konusunda Venizelos ile anlaşmanın sağlandığını" açıklaması Pontusçuların tepkisini iyice artıracak ve Fener Patrikhanesi, Patrik Vekili Dorotios başkanlığındaki bir heyeti Avrupa'ya gönderecekti. 28 Nisan 1919'da Paris'e varan heyetin içinde yer alan ve Pontus'un bağımsızlığını, en azından özerkliğini sağlamak üzere sekiz ay Avrupa'da kalan Trabzon Metropolitisi Hrisantos, burada ABD Başkanı Wilson, Fransa Başbakanı Clémenceau ve İngiliz Temsilciler Heyeti'nden Nicolson ile ayrı ayrı görüşecek, ne var ki Pontus konusunda beklediği desteği bulamayacaktı⁶. İngilizlere göre, Rumlar Karadeniz bölgesinin hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturmadıkları için Pontus Devletinin kurulması olanaksızdı⁷. Ancak Yunanistan Dışişleri Bakanı Politis'in 1919 Aralığı'nda belirttiği üzere, Pontusçular, "Türkiye'den bağımsız bir Pontus devleti için elden geldiği kadar büyük toprak koparmak, Yunanistan'daki gönüllüleri de oraya taşıyarak bir pontuslular ordusu kurmak" istiyorlardı. Ne var ki İngiltere, Trabzon veya Batum'a İngiliz veya Yunan birliklerinin

5 Ercüment Kuran, "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbisleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1988, s.79.

6 Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, No. 17 (Mart 1990), s. 427-428.

7 Kuran, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, s. 79.

gönderilmesini ve bunların himayesi altında bir Pontus Devletinin kurulmasını kabul etmeyecek, dolayısıyla Pontus ordusu da oluşturulamayacaktı⁸.

Büyük Devletlerden beklediği desteği bulamayan Trabzon Metropoliti Hrisantos, yanında birkaç İngilizle birlikte 9 Kasım 1919'da Trabzon'a dönmüş, bir gün sonra "Trabzon Mevki Kumandanı"nı ziyaret ettiğinde ise Avrupalıları şikâyet ederek, Türklerle birlikte çalışmanın gerekliliğini vurgulamıştı. Ancak her zaman gerçek düşüncelerini saklamaya çalışan ve her şeyi gizlice yapmayı alışkanlık haline getiren Yunan emellerinin bu önemli savunucusu 1919 Kasımının sonlarında Batum'a gidince, bu kez seyahatinin Rum halkına Pontus Devletinin hiçbir zaman kurulamayacağını söylemek, onları Pontus fikrinden vazgeçirmek ve Müslüman vatandaşlarla birleşmeyi sağlamak amacını taşıdığı yolunda söylentiler çıkartılmıştı. Fakat Batum seyahati hakkındaki bu söylentiler tamamen asılsızdı; çünkü o, 18 Aralık 1919'da Batum'da bir Pontus Hükümeti kuracaktı⁹.

Bu sıralarda, özellikle Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkışından sonra Rum Pontus Devleti kurma hayali peşinde koşanların çabaları bocalamaya dönüşmüştü. Şöyle ki, Anadolu halkının durumunu Wilson Prensipleri doğrultusunda inceleyen General Harbord başkanlığındaki kurul raporunu hazırlamış ve Anadolu halkının birbirinden ayrılması gerekmeyen ve mümkün olmayan bir bütün olduğunu belirtmişti. Bunun yanı sıra Hrisantos'un Londra'daki girişimlerinden de olumlu bir sonuç alınamamıştı, dolayısıyla İtilaf Devletleri'nin bir işgal eyleminde bulunmayacakları anlaşılmıştı. Tüm bu gelişmeler üzerine içerideki çalışmalara dönülmüş ve çeteciliğe hız verilerek ayaklanma çıkarma yolu seçilmişti; özellikle Samsun-Amasya bölgesindeki Rum çetecileri, Türk halkına yönelik tedhiş eylemlerini artırarak her türlü kötülüğe başvurmuşlardı. Bunun dışında Gümüşhaneli Rumlar tarafından "Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti" adında Pontusçuluğu amaç edinmiş yeni bir dernek oluşturulmuş, Batum'da ise Pontos Komitesi'ne bağlı bir Rum Pontus Hükümeti kurulmuş, ayrıca "Elefte-

8 Kitsikis, a.g.e., s. 337.

9 Selahattin Tansel, *Mondroş'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1991, s. 97-98; Yazıcı, a.g.e., s. 18-19.

ria Pontos" adlı bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı. Bu arada Pontusçuluk çabalarının genel yöneticisi konumundaki Trabzon Metropolitisi Hrisantos gerek dışardaki gezilerinden gerekse Paris Barış Konferansı'ndaki girişimlerinden olumlu sonuç alamazken, Doğu Karadeniz bölgesinden yer isteyen ve bu amaca ulaşmak için Paris Barış Konferansı'na başvuran Ermeniler bazı büyük devletlerden söz almış, hatta Batum'daki Pontusçularla bu konuda uyuşmuşlardı. Bu nedenlerle Hrisantos gazetelere demeç vererek, Trabzon'da bir Ermeni yönetimin kurulamayacağını, Ermenilerin böyle bir hakkı olmadığını ve Türklerle Rumların birlikte yaşamaları gerektiğini açıklamıştı. Bu sırada Yunanlılar da, kendi başlarına Karadeniz kıyılarına bir çıkarma yapma hazırlığı içindeydiler. İstanbul'daki Yunan Temsilcisi, Trabzon'daki Rum çetelerine birkaç Yunan subayı ile bir motor dolusu silâh ve cephane gönderirken, Kızılhaç adına Trabzon'da bulunan Yunanlı bir askerî doktor Kamanis de bu bölgedeki Rumları teşkilâtlandırmaya çalışıyordu. Trabzon'daki Pontusçuların başı eski mebus Kokidis ise, bütün Pontusçuları ve Pontusçu kuruluşları tek bir amaç ve tek bir yönetim etrafında toplamaya çalışıyordu. Artık Pontusçuluk hareketinin yönetim merkezi Trabzon olmuştu ve diğer bölgelerdeki çeşitli Rum kuruluşları buraya bağlanıyorlardı. Bütün bu çabaların amacı ise, içerde güçlü bir şekilde hazır beklemek ve bir Yunan çıkarması olunca ayaklanmayı sağlamaktı. Ayrıca yerli Rumların hepsi ayaklanmadan yana olmadıkları için çevre ülkelerden göçmen olarak Rumlar getirilerek çetelerin güçlendirilmesine ve sayılarının artırılmasına çalışılıyordu.¹⁰ Bunun yanı sıra İngilizler de bölgeye Rumların göç etmesini teşvik ediyorlardı. Örneğin, hararetli bir Rum taraftarı olduğu bilinen Trabzon'daki İngiliz mümessili, 1919 sonlarında Batum'daki Rumların Trabzon'a gelmeleri için çabalıyor ve Trabzon'daki Emniyet Müfettişi'ne Batum'da yoksulluk içinde bulunan 500 Rum aile-

10 Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Millî Devleti Pontos*, Ankara, 1973, s. 246-249. Mütareke döneminde Pontus projesi çerçevesinde izlenen politikalarından biri de, Trabzon ve yöresine Kafkasya'dan, Rusya'nın Karadeniz sahillerinden ve Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinden Rum göçmenler getirilerek iskân etmek, bu şekilde bölgede nüfus çoğunluğu sağlamaktı. Karadeniz kıyılarına dışarıdan 250.000 civarında Rumun getirilerek iskânı plânlanmış ve mütarekenin ilk altı ayında Trabzon'a 8000'den fazla Rum göçmeni gelmişti. Daha sonraki dönemde de Trabzon ve yöresine Rum göçmenlerin ve göçmen kıyafetli çetecilerin çıkarılmasına devam edilmişti. Bkz. Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara, TTK, 1991, s. 45-46.

nin Trabzon'a döneceğini bildiriyordu. Ancak Valilik bu aileler döndüğü takdirde sefaletin artacağını ileri sürerek İngiliz mümessilinin önerisini kabul etmiyordu. İngilizlerin buradaki esas amacı, Trabzon çevresindeki Rum nüfusu artırmaktı. Aslında Rumları kendi siyasî emelleri doğrultusunda kullanan İngilizler, Kasım 1919'da Batum'da Rum, Ermeni ve Ruslardan oluşan bir jandarma gücü oluşturmuşlardı. Dolayısıyla, İran ve Hindistan yollarını güvence altına almaya çalışan İngilizlerin, Doğu'daki çıkarlarını koruyabilmek için Rum ve Ermenileri bazı vaatler karşılığında kullandıklarını söylemek güç değildi.¹¹

İngiltere gibi Yunanistan da, Rum ve Ermenilerden yararlanma yoluna başvuran bir devletti; öyle ki, Anadolu'daki ulusal hareket karşısında başarı sağlayabilmek için Rum-Ermeni işbirliğini oluşturmaya çalışıyordu. Asıl amacı Anadolu'daki ulusal hareketi iki ateş arasında bırakarak işgalleri kolaylaştırmak olan Venizelos, Pontus temsilcilerinin Ermeniler ile anlaşmasını istiyordu. Bunun da ötesinde, Venizelos, Ekim 1920'de Lloyd George'a gönderdiği bir telgrafta, Rusya'nın güneyine yerleşenlerle birlikte toplam 800.000 nüfusa sahip olan Pontuslu Rumlar bağımsız bir devlet haline geldikleri takdirde, bu devletin Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği yaparak İslâm ve Rus emperyalizmine karşı kesin bir set oluşturacağını bildirecek ve bu konuda İngiltere'nin siyasî ve maddî desteğini talep edecekti.¹²

11 Mesut Çapa, *Trabzon ve Giresun'da Rum Faaliyetleri (1919-1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986), s. 50-51.

12 Yusuf Sarnay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 25. İngiliz İstihbarat Örgütü, bölgedeki Panislamist faaliyetleri yakından izliyordu. 2 Ocak 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporuna göre, Muvahhidin derneği adlı Panislamist bir örgüt kurulmuş ve 11 Kasım 1919'da Sivas'ta ilk toplantısını yapmıştı. Derneğin amacı, o sırada yabancı koruyuculuğu veya egemenliği altında bulunan tüm İslâm ülkelerinin kurtuluşunu sağlamak ve onları Osmanlı Halifesi'nin başkanlığı altında, tüm dünyayı kapsayan bir İslâm Konfederasyonu içinde birleştirmekti. İngiliz istihbaratının iddiasına göre, derneğin ilk toplantısına katılanlar arasında Mustafa Kemal ve Rauf Orbay gibi Türk ulusçularının yanı sıra Mısır, Suriye, Güney Kafkasya, Kırım gibi İslâm ülkelerinden gelen temsilciler de bulunuyordu. Bunun yanı sıra 14 Kasım 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporuna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti, Enver Paşanın askerî gücünün ulusal güçlerle birleşmesi ve genel bir İslâm Federasyonu'nun kurulması konularını görüşmek üzere Mustafa Kemal'e bir temsilci göndermişti. Ayrıca Kara Vasıf'ın 28 Ekim 1919'da bir Gürcü delegesiyle görüşerek Ermeni hak iddialarına karşı karşılıklı eylemlerde bulunmak için bir ön anlaşma imzaladığı bildirilmişti. Bkz. Safâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, TTK, 1995, s. 50-52.

Trabzon bölgesinin Ermenilere verilmek istenmesinden büyük tedirginlik duyan, Pontus davasının yılmaz savunucusu Hrisantos ise, her ne kadar Wilson, Clémenceau gibi devlet adamlarından Pontus'a özerklik tanınması önerisine olumlu yanıt alamamış olsa bile, yine de Pontusçuluk çalışmalarından vazgeçmiyor ve bu amaçla 14 Kasım'da Batum'a, oradan da Tiflis'e gidiyordu.¹³ Bu arada, Pontus'un bağımsızlığını sağlamaya yönelik çabaların sonuç vermemesine karşın bağımsızlıktan ümidini kesmeyen ve Ermenilerle birleşmeyi "kötünün iyisi" sayan Rumlar eylemlerini aralıksız sürdürüyorlardı. Bir yandan Türk yetkililerince hareketlerinin engellenmemesi için Pontus davasından vazgeçildiği yolunda açıklamalar yapılırken diğer yandan çete saldırıları devam ediyordu. İşte böyle bir ortamda Pontusçular, Ermenilerle pazarlığa başlıyor ve 14 Kasım'da Batum'a giden Hrisantos, daha sonra Tiflis ve Erivan'a geçerek Ermenilerle görüşmeler yapıyordu.¹⁴

Hrisantos, Tiflis'e orada görev yapan Yunan Yüksek Komiseri Stavridakis ile birlikte gitmişti. Ancak burada hiç hoşuna gitmeyen bir gelişme olmuş ve İngiliz Hükümeti Rum gönüllülerden oluşan askerlerin Atina'dan bölgeye sevk edilmelerine karşı çıkmıştı. Şöyle ki, Venizelos, 6 Mayıs 1919 günü Lloyd George'un önerisi doğrultusunda İzmir'e Yunan kuvvetlerinin sevk edilmesi kararının alınması üzerine, Atina'da Pontus kökenli askerlerden oluşan ve Pontuslular tarafından finanse edilen bir birlik kurmaya karar vermiş ve Venizelos'un talimatı uyarınca Albay Kateniotis Pontus güçlerinin örgütlenmesiyle görevlendirilmişti. Ağustos ayında ise, Paris'te Hrisantos, Kateniotis ve Venizelos arasında yapılan toplantılarda Pontus birliklerinin Atina ve Selanik'te örgütlenmeleri kararlaştırılmıştı. İşte Atina'daki İngiliz Ataşesi ile görüşerek gönüllülerin Batum'a gönderilmelerini isteyen Kaneontis'e "İngiliz Hükümeti ...ne Yunan birliklerine ne de ulusal bir orduya izin verebilir... Pontus örgütlenmesine hiçbir şekilde arka çıkmayı düşünmemektedir" yanıtı verilmesi üzerine, Yunan yetkilileri Pontus temsilcilerini durumdan haberdar ederek Ermenilerle anlaşma

13 Kuran, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 80; Goloğlu, a.g.e., s. 248.

14 Şaydam, a.g.m., Sayı: 17 Mart 1990, s. 428-429.

yollarının bulunmasını söylemeye karar vermişlerdi. Ve İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos, 28 Aralık'ta Batum'a İngilizlerin yanıtı, Ermenilerle bir anlaşma yapılmasının gerekliliği gibi konuları içeren telgrafını göndermişti. Yunan yetkilileri, Trabzon konusunda Rumlarla Ermeniler arasında bir federasyon kurulması düşüncesini benimsetmeye çalışıyorlardı. Hrisantos ve Stavridakis ise, 1919 Aralığının sonlarında, kurulması düşünülen Rum-Ermeni federasyonu ile ilgili çetin tartışmalara başlamak üzere Erivan'a gidiyorlardı. İlk tur tartışmalarda Rumlar, "her bir konfedere devletin tam bağımsızlığa, kendi parlamentosuna, kendi bakanlıklarına, kendi yasalarına ve kendi ordusuna sahip olacağı", yani gerçekte iki başlı bir devlet olan bir konfederasyon önerdiler. Ancak Hrisantos, Ermenilerin yanıtını beklemek üzere Tiflis'e döndü ve orada 6 Ocak 1920'de Kateniotis ile buluştu. Ermenilerin yanıtı ise, 13 Ocak 1920'de Tiflis'e ulaşacaktı; ancak Rumların önerilerine çok uzaktı. Şöyle ki, Ermeniler, "Pontus'un, Ermenistan Cumhuriyeti'ne, aynı orduya, aynı para birimine, posta ve telgraf ağına, kara ve su yollarına, tek bir dış politikaya ve tek bir parlamentoya sahip olan bir federe devlet olarak dahil olmasını" istiyorlardı. İkinci tur görüşmeler ise, bu kez Tiflis'te başlayacaktı. Ne var ki, bir yanda Hrisantos ile Kateniotis, diğer yanda Hatissian ile Terminasian arasında yürütülen ikinci tur görüşmeler de istenileni vermeyecek ve 16 Ocakta Ermenilerin birinci turda yaptıkları önerilerden çok az farklı karşı önerileriyle sonuçlanacaktı. Ancak iki tarafın üzerinde uzlaşabildikleri tek konu, İtilaf Devletleri'nin ya da Yunanlıların acele olarak askerî yardım göndermeleri için bir çağrının kaleme alınması olacaktı. Hrisantos ise, Ermenilerle tam bir anlaşma sağlanması konusunda ümitlerini Venizelos'a bağlamış durumdaydı ve Venizelos'un siyaset dehasının Rum isteklerinin tümünü Ermeni delegasyonuna kabul ettirebileceğine inanıyordu.¹⁵

Türkiye'ye karşı propaganda yapmak söz konusu olduğunda, Türk toplumlarının parçalanmasından elde edecekleri yarar konusunda Ermenilerle

15 Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi ((1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, No. 43-44, (Güz 1988-Kış 1989), s. 50-56. Kitsikis ise, "Yunan Propagandası" başlıklı yapıtında, 1920 başında Tiflis ve Erivan'a giden Hrisantos'un Ermeni Hükümeti ile bir Rum-Ermeni Konfederasyonu için anlaşma imzaladığını ileri sürmektedir. Bkz. Kitsikis, a.g.e., s. 336.

Yunanlılar arasında tam bir fikir birliği sağlanırken, Pontus sorunu tizerinde Rumlarla Ermenilerin tam bir uzlaşmaya varmaları beklenemezdi. Çünkü Rumlar, İsviçre'deki kantonlar gibi bağımsız, Ermenistan'a bir konfederasyon içinde bağlı da kalsa, ayrı bir Pontus Cumhuriyeti istiyorlardı. Ermeniler ise, Pontuslulara içişlerinde bir dereceye kadar bağımsızlık tanımak koşuluyla, Trabzon vilâyetinin memleketlerine bağlanmasında ısrar ediyorlardı.¹⁶

Ancak, Pontus konusundaki anlaşmazlığa neden olan Yunan Hükûmeti değil, Pontusçu Rumlardı. Bununla birlikte, 1918'den beri Yunan-Ermeni işbirliği sürüyordu. Cenevre'de 1918'de, Mondros Mütarekesi'nden önce "Türkiye'de Zulme Uğramış Milletler Birliği" kurulmuştu ve birlikte daha çok Rumlar ve Ermeniler vardı. Paris'teki "Yurtsuz Kalmış Yunanlılar(Rumlar) Milli Komitesi"nin yanı sıra Bogos Nubar Paşanın ve İsviçre'deki İngiliz elçiliğinin desteğini sağlamış bulunan bu birliğin görevleri arasında, "Türkiye'ye karşı mücadeleyi pekiştirmek ve gönüllüleri harekete geçirmek üzere tarafsız ve müttefik memleketlerde çalışma kolları kurmak için gayret sarfetmek" ve "Bütün dost ve müttefik memleketlerde fikirlerini yaymaya çalışmak" bulunuyordu.¹⁷

Esasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devletindeki azınlıklar bağımsızlık mücadelelerini yürütürlerken aynı zamanda işbirliği de yapıyorlardı. Bunun en güzel örneği ise, Ermenilerle Rumlar arasındaki işbirliğiydi. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Mütareke yıllarında Rumlarla işbirliği yapmış, hatta Rum Patrikhanesi'nde ve Kiliselerde Türkler aleyhine düzenlenen toplantılara katılmıştı. Bunun yanı sıra Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da Ermeniler ve Rumların siyasî bir birlik oluşturma çabaları vardı ve bu çerçevede siyasî bir antlaşma yapılarak "Rum-Ermeni Birliği Komitesi" kuruldu. Fakat, her iki tarafın birbirinin davasını benimseyerek işbirliği yapmasını hedefleyen bu birlik, Rumların Pontus Cumhuriyeti içine almak istedikleri Trabzon gibi bazı yerlerin Ermeni politikacılarca Büyük Ermenistan projesine dahil edilmeye çalışıldığının an-

16 Kitsikis, a.g.e., s. 267-268.

17 A.g.e., s. 268-269.

laşılmasına kadar devam etti. Venizelos'tan aldığı kesin talimat doğrultusunda, Yunanistan'ın İstanbul'daki siyasî temsilcisi tarafından yönetilen birlik, en büyük desteği Fener Rum Patrikhanesi ve Ermeni Patrikhane-si'nden almıştı. Rumlarla Ermeniler arasında siyasî birlik oluşturma çaba-larının yanı sıra maddî dayanışma girişimleri de söz konusuydu. Bazı zen-gin Rumlar ekonomik açıdan Ermenileri destekliyorlar ve bu karşılıklı dostluk ve dayanışma İzmir Rumlarına da örnek oluyordu. Tüm bu geliş-melerin yanı sıra Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda 3-4 Şubat 1919'da yaptığı konuşmada, "Ermenilerle dayanışma içinde olduklarını" söyleye-rek Ermenilerin en önemli destekçilerinden biri oluyordu.¹⁸

İşte Mütareke sonrası hasta adamın mirasından pay almaya çalışan Rum ve Ermeniler arasındaki bu dayanışma, Rumların özlemini çektiği "Pontus Devleti" ile Ermenilerin düşlediği "Büyük Ermenistan"ın sınırları çakışınca bozulacaktı. Trabzon konusunda çıkan bu anlaşmazlık 1919 Şubatı'ndan itibaren gerginliğe neden olurken, Ocak 1920'de tarafların masa başına oturmalarıyla sorunlara çözüm arayışları başlayacaktı. Her ne kadar tam olarak uzlaşma sağlamasalar da, Ocak ayının ortalarında bazı konularda anlaşmaya varacaklardı.

İngiliz kaynaklarına göre, Pontusçuları temsil eden eski Yunan subay-larından Albay Katheniotis ve Rus ordusunun eski subaylarından Albay Ananias ile Ermenistan'ı temsil eden General Termenasian arasında 16 Ocak 1920'de Tiflis'te imzalanan bir anlaşma uyarınca, Bolşeviklerin böl-geye sızmasını engellemek amacıyla ortak önlemlerin alınması kararlaştırılmıştı. Pontusçu önderler, Pontus'la Ermenistan birleştiği taktirde, hem Bolşeviklere hem de Türk ulusçularına güçlü bir engel oluşturacaklarına inanıyorlardı. Böylece TBMM'nin açılmasından kısa bir süre önce Anado-lu'daki Türk ulusçuları, hem Batı Anadolu'da Yunan ordusuna karşı müca-dele vermek zorunda kalacak hem de Kuzeydoğu'da olay çıkarmakla uğ-raşan ve Sovyet Rusya'dan yardım almalarını engellemeye çalışan Erme-ni-Pontus komplosuyla karşı karşıya kalacaktı.¹⁹ Rumlarla Ermeniler ara-

18 Ali Güler, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara, 1995, s. 108-111.

19 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, s. 172.

sında Ocak 1920'de Tiflis'te yapılan görüşmeler sonunda varılan uzlaşmanın bir başka boyutu daha vardı: Bölgeye asker gönderilmesi için İtilaf Devletleri'ne başvurulması konusunda anlaşmaya varılmıştı.²⁰ İşte bu anlaşmayla Venizelos'un ileride Lloyd George'a açıkça bildireceği plânın yavaş yavaş uygulamaya geçirilmeye başlandığı söylenebilir. Şöyle ki, ilk etapta Pontuslu Rumları bağımsız bir devletin çatısı altında toplamak, daha sonra bu devletin Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği yapmasını sağlayarak Bolşeviklere ve Müslümanlara karşı set oluşturmak ve bu konuda İngiltere'nin siyasi ve maddî desteğini sağlamak... Belki henüz bağımsız Pontus Devleti kurulamamıştı, ancak Ermenistan ile işbirliği konusunda ilk adım atılmış, ayrıca İtilaf kanadından askerî destek alınması konusunda da ortaklar arasında uzlaşma sağlanmıştı. Öyle ki, Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması için mücadeleyi elden bırakmayan iki Pontusçu Rum önder, Konstantini ve Pissanis, henüz Rum-Ermeni anlaşmasının mürekkebi kurumadan, 1920 Şubatının sonlarında İngiliz Başbakanı Lloyd George'a gönderdikleri dilekçede, Pontus'la Ermenistan'ın federal bir devlet halinde birleştirilmesiyle Mustafa Kemal ile Lenin arasında bir set oluşturulacağını bildirmişlerdi.²¹

Rum-Ermeni Anlaşması'ndan, Erivan Ermeni Hükûmeti, Yunanistan ve İngiltere'nin dışında başka devletler de haberdar oluyordu. Birinci Dünya Savaşı'na geç de olsa İtilaf Devletleri saflarında katılan, ancak Türkiye'ye savaş ilân etmeyen bir devlet, yani Amerika Birleşik Devletleri de Rum-Ermeni uzlaşması ile ilgili gelişmeleri yakından izlemeyi ihmal etmiyordu. Şöyle ki ABD Başkanı Wilson tarafından daha savaşın bitiminden dokuz ay önce, 8 Ocak 1918'de ortaya atılan ve 14 madde içeren ünlü prensiplerin Türkiye'yi ilgilendiren 12. maddesinde "...şimdi Türk hakimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yaşama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkânı temin edilecektir..." ifadesi kullanılarak Türk olmayan toplulukların İmparatorluk hakimiyetinden çıkarılacağı vurgulanmıştı. Özerkliklerinin sağlanacağı vaad edilen toplulukların başında ise Ermeniiler ge-

20 Yerasimos, *Toplum ve Bilim*, No. 43-44, (Güz 1988-Kış 1989), s. 56.

21 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, s. 217.

liyordu. Üstelik Amerikalıların, başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Hristiyanlara karşı sıcak bir sevgileri vardı. Ermenilere karşı büyük bir sempati besleyenlerin arasında Başkan Wilson da bulunuyordu; ancak, Amerikalı devlet adamları tarafından kendisine verilen yanlış raporların da etkisiyle, Türkler hakkında pek de iyi niyet beslediği söylenemezdi. Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na katılan Wilson'un konferansa gelirken getirdiği rapor taslağının Ermenistan ile ilgili maddeleri tartışılırken şu açıklama yapılmıştı: "...haritada görülen...hudutlar arasında kurulacak Ermenistana, iktisadî hayatları için Karadeniz ve Akdenizde olmak üzere iki mahreç verilmelidir. Ermeniler Ahlat, Kars ve Erivanda çoğunluğu teşkil ettiğinden bu hudutlar içine alınmıştır...haritada Ermenistan sınırları çizilirken, bu sınır...bir de Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti liderlerinin arzularına uyularak yapılmıştır. Ermenilerin bir avantajı da Trabzon'un kendilerine verilmesi ile oradaki Rumlarla birleşerek çoğunluğu teşkil etmesidir". Görüldüğü gibi Wilson'un arzusu, Ermenistan sınırlarının mümkün olduğu kadar geniş tutulması ve özellikle Trabzon'u da içine almasıydı.²² Wilson'un Paris Barış Konferansı'nda izlediği politika ise bu arzusuyla uyuyordu. Konferans beklenilenden uzun sürmüştü ve bunda Yunanlıların Anadolu ve Trakya'da, Ermenilerin ise Doğu Anadolu'da toprak istekleri gibi çözüm bekleyen sorunların büyük payı vardı. Wilson, Yunan iddiaları konusunda, Venizelos'a gizlice İngiltere, Fransa ve Japonya'nın Yunanistan'ın Anadolu'daki taleplerine yeşil ışık yakmalarına şimdilik katılmakla birlikte aslında bir toplumun çoğunluk olarak yaşadığı toprakların yabancı bir devlete sunulmasına karşı olduğunu bildiriyordu. Türk topraklarında bağımsız Ermenistan ve Türkiye'nin Amerikan mandasına konulması önerisine ise sıcak bakıyordu. Ancak Wilson 1919 Temmuzunda ülkesine dönerek manda ve Ermenistan konusunda Amerikan Senatosu'nun görüş ve onayını almak istedi. ABD'ye döndüğünde ise, bu iki olasılık konusunda Türkiye ve Kafkaslar'da bir nabız yoklaması yapmak ve güvenilir veriler toplamak üzere bir heyet görevlen-

²² Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun, 1972, s. 7, 16-18.

dirmeye karar verdi. Bu işle görevlendirilen Tümgeneral Harbord, 46 kişilik heyetiyle Ağustos 1919'da İstanbul'a gitti, yaklaşık bir ay Türkiye'de gözlemlerde bulundu, dönüşünde de ayrıntılı raporunu Wilson'a verdi. Wilson ise, bir süre bekledikten sonra, raporu 24 Nisan 1920'de ABD Senatosu'na sundu. Beklemesinin nedeni ise, büyük bir olasılıkla Türk Kurtuluş Savaşı'nın gidişatını izlemek içindi.²³ İşte böyle bir dönemde Pontusçu Rumlarla Ermeniler arasında Tiflis'te yapılan anlaşma Amerikalılar açısından büyük önem taşıyordu.

İstanbul'da görev yapan Amerikan Yüksek Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, 3 Kasım 1920'de ABD Dışişleri Bakanına gönderdiği uzun raporda, Rumların Pontus üzerindeki iddiaları, Rum-Ermeni ilişkileri gibi konularda görüş bildiriyordu. Bunun yanı sıra raporunun iliştiğinde, Fransız Deniz İstihbaratı kaynaklı, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği çıkışlı, 1 Kasım 1920 tarihli son derece önemli ve kapsamlı bir istihbarat raporu gönderiyordu. Bu rapor, Venizelos, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Canellopoulos ve Yakın Doğu'da görev yapan üst düzey sivil ve asker Yunan yetkilileri tarafından kaleme alınmış olan ve 23 Nisan 1919 ile 25 Ocak 1920 tarihleri arasında çoğu Yunanistan Dışişleri Bakanına gönderilmiş 21 adet belgeden derlenerek Amerikalılar tarafından hazırlanmıştı. Yaklaşık 100 sayfa uzunluğundaki bu önemli belgeler, Fransızlar tarafından gizlice ele geçirilmişti. Bristol'e göre bu belgelerde yer alan bilgilerin doğruluğu kuşku götürmezdi. İşte Ocak 1920'de Rumlarla Ermeniler arasında yapılan görüşmeler de bu belgelerde yer alıyordu.²⁴

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, 3 Kasım 1920 tarihli raporunda, Rumların Pontus olarak adlandırdıkları bölgede Hristiyan halka yönelik muamele konusunda başlatılan olumsuz propagandaya işaret ederek, Türklere yönelik suçlamaların abartılı ve bu bölgedeki koşulların son iki yıla oranla çok daha iyi olduğunu, Rumların Pontus üzerindeki iddialarını bölgede nüfus çoğunluğuna sahip oldukları savına dayandırma-

²³ Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", *Bellefen*, C. XLVIII, No.189-192, s. 95-98.

²⁴ Çağrı Erhan, der., *American Documents on Greek Occupation of Anatolia*, Ankara, Center for Strategic Research (SAM), 1999, s. 71-86.

larının kabul edilemez olduğunu, zira raporda da görüleceği gibi Türk nüfusun Rum nüfustan en az iki kat daha fazla olduğunu Rumların da bildiklerini, yine ilişkide sunduğu raporun ve orada yer alan belgelerin Rum taleplerinin emperyalist boyutta olduğunu kanıtladıklarını, ayrıca Yunanlıların bir yıl önce sömürge yönetimi konusunda eğitim almak üzere İngiltere'ye resmî görevliler gönderdiklerini bildiriyor ve Yakın Doğu politikası konusunda İngiltere ile Yunanistan arasında gizli bir anlaşmanın olduğunu kanıtları bulunduğuna dikkat çekiyordu. Bristol'un Rum-Ermeni ilişkileri konusundaki değerlendirmeleri de çok ilginçti. Ona göre, Rumlarla Ermeniler ticaret ve iş alanında doğal düşmanlardır. Rumlar Ermenilerden nefret ederler, çünkü Ermeniler ticarete Rumlardan genel olarak üstündürler. Ayrıca Rum ve Ermeni patrikleri arasında daima çok keskin bir düşmanlık vardır ve bu duygu, din adamlarınca kendi cemaatlerine aşılansmıştır.²⁵

Bristol'un raporunun ekinde yer alan 1 Kasım 1920 tarihli Amerikan istihbarat raporu ise, gerek içinde yer alan belgelerin içeriği açısından gerekse bu bilgileri aktaran kaynakların nitelikleri bakımından yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, bölgede görev yapan üst düzey Yunan yetkilileri tarafından hazırlanan raporların Fransız Deniz İstihbaratı tarafından gizlice ele geçirilmiş olması, raporda yer alan bilgilere biraz da olsa kuşkuyla bakılmasına neden olsa bile bunların doğruluğunu destekleyen deliller de mevcuttur. Örneğin Rum-Ermeni işbirliği konusundaki bilgilerin raporların hazırlandığı tarihlerdeki gelişmelerle doğrulanması çok da güç olmayacaktır. 1 Kasım 1920 tarihli Amerikan istihbarat raporunun temel aldığı belgeler, Nisan 1919 ile Ocak 1920 tarihleri arasındaki gelişme-

25 A.g.e., s. 71-72. Pontusçular, Avrupa başkentlerine gönderdikleri temsilcileri kanalıyla Pontus Cumhuriyeti kurulması yönündeki tezlerini tanıtarak Paris Barış Konferansı'nda taraftar kazanmaya çalışmışlardı. Trabzon Metropoliti Hrisantos, 25 Mayıs 1919'da, Paris'te bulunan İngiliz Başbakanı Lloyd George'a Pontus bölgesindeki 1.764.000 nüfustan 850.000'inin Rum, 836.000'inin Müslüman ve 78.000'inin Ermeni olduğunu, Rum nüfusun Kafkasya ve Güney Rusya'dan dönen 250.000 Rumu da kapsadığını bildirmişti. Halbuki Türk istatistiklerine göre, Trabzon ilinde 60.000 Hristiyan ve 317.000 Müslüman; Giresun'da 10.000 Hristiyan ve 169.000 Müslüman; Samsun'da ise 60.000 Hristiyan ve 180.000 Müslüman nüfus bulunuyordu. Yine Hrisantos'un iddiasına göre, Rumlar entelektüel ve ekonomik açıdan daha önemli bir unsurdu. Bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, s.40.

lerle ilgilidir ve bu dönem Karadeniz sahilinde bağımsız ya da özerk bir Pontus Devleti kurmak amacıyla yoğun girişimlerin gerçekleştiği bir tarihsel süreçtir. Bunun yanı sıra 1919 sonlarından itibaren Pontus-Rum Konfederasyonu için görüşmeler de başlatılmıştır. Raporda, Venizelos'un Pontus politikası hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: "...İzmir'in işgalinden ve bunun öncesindeki sahte iddialara dayalı tahriklerden daha evvel, Venizelos tarafından temsil edilen Yunan Hükümeti'nin, Türk nüfusun Rum nüfusun en az iki katı olduğu belgelerde açıkça görüldüğü halde, Anadolu'nun Pontus olarak bilinen Karadeniz bölgesinde benzer amaçlara ulaşmayı hedeflediği yönünde bariz kanıtlar bulunmaktadır. Daha sonra bu entrika Kafkaslar'ın güneyine ve hatta Güney Rusya'ya kadar genişlemiş, eski Türk ve Rus topraklarında Yunanistan'ın denetleyici güç olarak rol alacağı bir Rum-Ermeni "Cumhuriyeti" kurulmasını ve Rus Ermenistanı'nın gönderilecek Yunan birlikleriyle kontrol altında tutulmasını amaçlayan bir plân üzerinde odaklanmıştır." Raporda bu değerlendirmeden hemen sonra Başbakan Venizelos'un 25 Nisan 1919'da Paris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir telgrafa yer verilmesi, Paris Barış Konferansı'nda Şubat 1919'da sunduğu ünlü muhtıradan Yunanistan'ın taleplerini sıralarken taktik gereği Pontus'tan hiç söz etmeyen Venizelos'un Pontus konusunda izlediği iki yüzlü politikayı gözler önüne serme amacı taşıdığı söylenebilir. Venizelos, telgrafında, Samsun ve Trabzon'dan gelen temsilcilerin ayrı ve bağımsız bir siyasî yaşam için Pontus vatandaşlarından meydana gelen ve gelecekteki bir ordunun nüvesini oluşturacak küçük bir askerî gücün örgütlenmesinde kendilerine yardımcı olmalarını istediklerini, istenen bu yardımın acilen sağlanması gerektiğini, bu örgütlenme için en uygun kişinin Albay Katheriotis olduğunu, şayet albay bu görevi kabul ederse ilk önce İstanbul'a, daha sonra da Pontus doğumlular arasından seçilecek 20 subay yardımcısını almak üzere Atina'ya gitmesi gerektiğini ve bu subayların maaşlarının Yunanistan tarafından ödeneceğini bildiriyor, ayrıca bu konunun gizli tutulmasını salık veriyordu. Amerikan istihbarat raporunda, bu telgraf hakkında şu değerlendirme yapılıyordu: "Karadeniz'de Yunan askerî kontrolü altındaki Pontus'u oldubittiye (fait ac-

compli) getirerek Barış Konferansı'na sunma hedefi ve bunun mimarının gizlilik ve entrika öğütleyen halihazırdaki Yunanistan Başbakanı olduğu gözden kaçırılmamalıdır."²⁶

Amerikan istihbarat raporunda, Türkiye'nin paylaşılmasına yönelik entrikanın dokuz ay içinde Transkafkasya'yı da içine alacak şekilde genişlediğine işaret edilerek, bunun kanıtı olarak da 25 Ocak 1920'den sonra verilmiş tarihsiz bir Şifahi Nota'da yer alan şu bilgiler gösteriliyordu: Ermenistan ve Pontus, bir Pontus-Ermeni federasyonunun temelini atmışlardır. Ortak askerî harekât koşullarını belirleyen anlaşma, 10/23 Ocak 1920'de Tiflis'te Ermenistan ve Rumlar tarafından imzalanmıştır. Mevcut veya oluşturulacak Pontus askerî gücünün İngiltere'nin yönetiminde olacağı varsayılarak, Ermenistan Ordusu'nun İngiltere dışındaki herhangi bir gücün etkisine girmesi durumunda Pontus Ordusu'nun Ermenistan Ordusu karşısında belli derecede bağımsız olması arzulanmaktadır. Böylece Kafkaslar'da Pontus-Ermeni Cumhuriyeti'nin stratejik savunmasını sürdürecektir ve Yunan Hükûmeti'nin yardımından tamamen yararlanabilecek bir İngiliz-Yunan ordusu kurulabilir. Bu ordu hakkında raporda yapılan değerlendirme ise şöyleydi: "Burada sözü edilen İngiliz-Yunan kuvveti ile Haziran 1920'de Mustafa Kemal'e karşı İzmir'den ilerleyen kuvvetin örgütlenmesi arasındaki benzerlik o kadar açıktır ki, Batı Anadolu'nun değişik kökenli insanları arasında büyük kargaşa ve acıya yol açmış olan bu ikinci askerî ittifakın geçen Ocak ayında başladığı söylenebilir..."²⁷

Her ne kadar Tiflis'te Pontus-Ermeni federasyonunun temeli atılmış olsa bile, Amerikan raporunda üzerinde önemle durulan ve İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol tarafından da vurgulanan bir nokta vardı: Ermeni ve Rumlar arasındaki gerçek ilişkiler. Kars bölgesindeki Yunan entrikalarının baş düzenleyicisi Albay Polemacrhakis'in hazırladığı bir rapora göre, Kars bölgesindeki Rumlar, Ermeniler ile ittifak görüşmeleri yapmalarına karşın Türklerden çok Ermenilerden nefret ediyorlardı. Fakat

²⁶ *American Documents on Greek Occupation of Anatolia*, s.75-77.

²⁷ *A.g.e.*, s.77-78. Stefanos Yerasimos, "Pontus meselesi" başlıklı araştırmasında, 25 Ocak 1920'de Tiflis'te Yunanlılarla Ermeniler arasında bir askerî anlaşmanın imzalandığından söz etmektedir. Bkz. Yerasimos, *Toplum ve Bilim*, No. 43-44, (Güz 1988-Kış 1989), s. 57.

bu raporu 24 Eylül 1919 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanı'na ileten Tiflis'teki Yunan siyasî memuru Stavridakis'in de doğruladığı ve Albay'ın vurguladığı bir başka gerçek vardı: Karşlı Rumlarda derin nefret uyandıran, aslında Rumların Ermenilerle işbirliği yapmasıydı. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Canelopoulos ise, 6 Temmuz 1919'da Atina'ya gönderdiği telgrafta, Pontus ileri gelenlerinin ve Kafkaslar'daki çeşitli Pontus örgütlerinin, Ermeni egemenliğine karşı Türkler ile işbirliği yoluyla veya Yunanistan mandası altında veya Ermenistan ile egemenlik ortaklığı yaparak bile olsa bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasını öngördüklerini, zira Pontus halkının Ermenilere karşı beslediği olumsuz duyguların yanı sıra Yunanistan'la birleşme arzusunun burada rol oynadığını bildiriyordu.²⁸

1 Kasım 1920 tarihli Amerikan istihbarat raporunda Rum-Ermeni işbirliği konusunda yapılan yorum da son derece gerçekçiydi: "İngiltere'nin hizmetine sunulmuş bir Rum-Ermeni ittifakı!" Ancak Karşlı Rumları Pontus'ta subay ve asker olarak kullanmayı düşünen, bunun yanı sıra Pontus'u geri almak için yalnızca Kafkas ve Pontus Rumlarına değil, aynı zamanda Güney Rusya ve Kırım'da yaşayan Rumlara da güvenen Yunanistan Hükümeti'nin 1919 sonbaharında bölgedeki Yunan yetkililerinden aldığı raporlar, Pontus politikasında Rumlara ne kadar güvenilebileceği konusunda yol gösteriyordu. Şöyle ki, "Karşlı Rumların Pontus'a yerleştirilmelerinin sağlayacağı avantaja güvenilemeyeceği, çünkü bu kişilerin oraya gitmek konusunda arzulu olmadıkları gibi dillerini de unuttukları ve yalnızca Türkçe ve Rusça konuştukları", "Kırımlı Rumlarda Rum/Yunan ulusal duygularının çok zayıf olduğu" yolunda raporlar geliyordu. Stavridakis'in 1919 Kasımının sonunda Tiflis'ten gönderdiği telgraf ise, Yunanistan'ın Kafkas politikasındaki dönüm noktasını göstermesi açısından önemliydi. Telgrafta, artık sadece yerli Rum çetelerinin kışkırtılması değil, aynı zamanda kapsamlı bir askerî harekât öngörülüyordu. Plân, Trabzon Metropolitisi Hrisantos tarafından da onaylandıktan sonra, "Pontus ve Kafkaslar'a yönelik askerî örgütlenme programını birlikte geliştirmek" amacıyla Hrisantos ve

28 A.g.e., s.80, 82.

Stavridakis düzenli olarak Albay Katheriotis ile görüşmeye başlıyorlardı. Stavridakis, telgrafında Pontus plânı hakkında şu değerlendirmeyi yapıyordu: "...Pontus plânının altında daha büyük bir amaç yatmaktadır: İzmir'in işgaline koşut olarak Kafkaslar'da da Küçük Asya ve aynı zamanda Türk ulusçularının karşısına set oluşturulması; Türk ulusçularının, şu an için içinde olan ve iyi politika ile müttefikimiz haline getirebileceğimiz diğer Müslüman ırklara sığınmalarının ve o yönde yayılmalarının önünün kesilmesi..."²⁹

Raporun son bölümünde yer alan konu, yine Pontus-Rum "ittifakı" ile ilgiliydi: Yapılan değerlendirmeye göre, bölgede görev yapan Yunan yetkililerinin de belirttiği gibi, "halkları arasında pek sevgi bulunmayan Rum Pontus ve Rus Ermenistanı" arasındaki sözde "'ittifak" doruk noktasına ulaşmıştı. Trabzon Metropoliti Hrisantos, İstanbul'da görev yapan Yunan Yüksek Komiseri Canellopoulos'a 17 Ocak 1920 tarihinde, Ermenistan'daki Rum Konseyi Başkanı Manouso'ya iletilmek üzere, aşağıda yer alan ve Ermeni Hükümeti tarafından kabul edilen Rum isteklerini haber veriyordu. Üzerinde uzlaşma sağlanan konular şunlardı: 1.Trabzon vilâyeti (Samsun, Amasya, Sinop'un kazaları ve Karahisar kazası ile birlikte) Ermenistan ile bir Pontus-Ermeni Konfederasyonu oluşturacak, 2. Her bir devlet tam bir özerkliğe, ayrı bir parlâmento ve yasama organı ile ayrı bakanlıklara ve düzenli orduya sahip olacak, 3. Ancak, hem savaş hem barış zamanında ortak bir kumandan ve tek bir savaş bakanı yönetiminde ortak silâhli güçleri olacak, 4. Dış politika, para, posta, telgraf ve her türlü iletişim araçlarında birlik sağlanacak, 5. İki devletin temsilcilerinden oluşan Yüksek Komiserlik, konfederasyonla ilgili bütün ortak sorunların giderilmesinden yükümlü olacak, 6. Barış konferansında hazır bulunacak Rum ve Ermeni delegeler iki halkın bağımsızlığını gerçekleştirmek amacıyla ortak isteklerde bulunacaklar.³⁰

Yunanistan'ın Karadeniz, Doğu Anadolu, Tiflis gibi stratejik bölgelerdeki üst düzey görevlilerinin genellikle Yunanistan Dışişleri Bakanlığına

29 A.g.e., s. 83-85.

30 A.g.e., s. 85-86.

gönderdikleri bilgiler doğrultusunda hazırlanan 1 Kasım 1920 tarihli Amerikan istihbarat raporunun sonunda şu soru soruluyordu: Böyle bir örgütlenmede hangi ülke hakim unsur olacak? Yanıt ise şöyleydi: “Düzenli, daimi bir yönetime ve Yakın Doğu’da tek hazır orduya sahip ve hepsinin ötesinde İngiltere’nin desteğini, Amerika’nın sempatisini kazanmış bir Yunanistan; yoksa düzensiz, tükenmiş, aç, sefil, gizli derneklerin bencil entrikaları ve iç kavgalarla hırpalanmış, şimdi yarı Bolşevik, uluslaşmamış ve dağınık bir ırkın oluşturduğu Ermenistan değil.”³¹

Görüldüğü gibi 1 Kasım 1920 tarihli Amerikan istihbarat raporunda, Karadeniz bölgesi, Transkafkasya (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) ve Rusya’ya yönelik Yunan entrikaları ve İngiltere’nin bunlarla bağlantısı, Yunanistan’ın Pontus politikası ve Venizelos’un Ermenilerle işbirliği yapma çabaları hakkında ilginç değerlendirmeler yer alıyordu. Örneğin, Batı Anadolu’dan başlayarak Karadeniz, Güney Kafkasya, hatta Güney Rusya’ya kadar uzanan Yunan entrikasının, eski Türk ve Rus topraklarında Yunanistan’ın denetleyici güç olarak rol alacağı bir Rum-Ermeni “Cumhuriyeti”nin kurulmasını ve Rus Ermenistanı’nın gönderilecek Yunan birlikleriyle kontrol altında tutulmasını amaçlayan bir plân üzerinde odaklandığı yolundaki değerlendirme hiç de göz ardı edilecek gibi değildi. Esasında bu yorum, Yunanistan’ın Tiflis Yüksek Komiseri Stavridakis gibi bölgede izlenen politikalarda etkili bir şahsiyetin yaptığı değerlendirmeye paraleldi. Stavridakis, Mondros Mütarekesi sonrası İngiltere’nin Anadolu ve Kafkaslar’da Yunanlıları kullanarak izlediği politika çerçevesinde bir değerlendirme yaparak Pontus plânını gözler önüne sermişti. Şöyle ki, İzmir’in işgaline paralel olarak Kafkaslar’ın denetim altına alınmasına dayanan ve bu şekilde bir tampon bölge oluşturularak Anadolu’nun diğer Müslüman ülkelerle bağlarının kesilmesini hedefleyen, hatta Türk ulusçularının işgalcilere karşı verdiği mücadeleyle kötü örnek oluşturmasını engellemeye yönelik çok amaçlı bir plânın varlığı ortaya çıkmış oluyordu.

Gerçekte Panislâmizm, İngiltere, Fransa gibi Müslüman sömürgeleri bulunan emperyalist ülkelerin en büyük korkularından biriydi. Güçlü istih-

31 A.g.e., s. 86.

barat örgütleri kanalıyla Anadolu ve Kafkaslar'daki Panislâmist faaliyetleri izleyen bu ülkeler, Pontus-Rum Konfederasyonu girişimlerinin başladığı dönemlerde Anadolu'da kurulduğunu öğrendikleri örneğin bir Muvahhidin derneğinden son derece rahatsız olmuşlardı. Öyle ki, İngilizlere, bu derneğin ilk toplantısına Mustafa Kemal'in yanı sıra Mısır, Suriye, Arabistan, Kırım ve Güney Kafkasya'dan Müslüman delegelerin katıldığı yönünde haberler gelmişti.

Stavridakis'in Pontus plânına ilişkin değerlendirmesi, Venizelos'un Ekim 1920'de Lloyd George'a bildirdiği plânla da örtüşüyordu. Paris Barış Konferansı'nın başlangıcında Yunanistan'ın toprak taleplerinden söz ederken taktik olarak Pontus'tan söz etmeyen, fakat İzmir'in işgali görevinin Yunanistan'a verilmesiyle birlikte strateji değiştiren Venizelos, bağımsız bir Pontus devleti kurulduğu takdirde Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği yapılarak Bolşeviklere ve Müslüman ülkelere karşı bir set oluşturulacağı düşüncesindeydi. Venizelos'un bu yaklaşımı, İtilaf Devletleri'nin o dönemde izledikleri Kafkas politikasına uyum sağlıyordu. Şöyle ki, Kurtuluş Savaşı'nı başlatan, hem askerî hem de ekonomik desteğe ihtiyaç duyan Türkiye'ye yardım ancak Doğu'dan gelebilirdi. Zaten 1919 Eylülünden itibaren Azeriler ve Bolşevikler ile temaslar başlamış ve Bolşeviklerin yardım yapacağı anlaşılmıştı. Ancak, Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki karayolu Gürcistan ve Ermenistan gibi devletlerce kapatılmıştı. Sovyet malzeme yardımının sağlanabilmesi için Kafkas engelinin yok edilmesi gerekiyordu. Ancak Ocak 1920'de İtilaf Devletleri, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı fiilen tanımak ve silâh yardımı yapmak kararı almışlardı Dolayısıyla İtilaf Devletleri, Türklerle Bolşevikler arasında Kafkas ulusları aracılığıyla bir set çekmek istiyorlardı.³²

Amerikan raporunda "İngilizlerin hizmetine sunulmuş bir Rum-Ermeni ittifakı" olarak nitelendirilen Rum-Ermeni işbirliğinin 1920 Ocağında ulaştığı aşama ise, Erivan ve Tiflis'te gerçekleşen Rum-Ermeni Konfederasyonu görüşmeleri oluyordu. Raporu bu aşamada ilginç kılan

32 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, s. 173, 177, 180.

nokta, Trabzon konusunda Ermenilerle Pontusçu Rumlar arasındaki konfederasyon görüşmelerine bizzat katılan Trabzon Metropolitisi Hrisantos'un ikinci tur görüşmelerin bitiminde, 17 Ocak 1920'de, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Kanelopulos (Canellopoulos)'a Ermeni hükûmetinin daha önceki görüşmelerde üzerinde uzlaşmaya varılamayan bazı Rum isteklerini kabul ettiğini ve Trabzon Vilâyeti ile Ermenistan'ın birlikte bir "Pontus-Ermeni Konfederasyonu" oluşturacağını bildirmesiydi. Zira bazı kaynaklarda Rum-Ermeni Konfederasyonu'nun kurulması konusunda Tiflis'te iki tarafın uzlaşmaya varıp varamadıkları hakkında farklı bilgilerin yer aldığı düşünülürse, Amerikan istihbarat raporunun -konfederasyon konusunda anlaşma sağlandığı bilgisini veren kişinin unvanı ve konumu göz önüne alındığında- önemli bir tartışmaya ışık tutarak bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Ermeni hükûmetinin Pontusçu Rumlarla uzlaşmaya vardığı konuların Hrisantos tarafından detaylarıyla verilmesi, yine Amerikan raporunu ilginç kılan bir başka boyutu oluşturmaktadır.

İşte Paris Barış Konferansı sırasında Anadolu'nun taksimi projesi çerçevesinde ortaya çıkan, bir yandan Anadolu'yu iki ateş arasında bırakarak işgalleri kolaylaştırmayı, diğer yandan Anadolu ile Bolşevikler ve Müslüman ülkeler arasında bir set oluşturmayı amaçlayan ve bu doğrultuda bölgedeki Ermeniler ile Rumların kullanılmasını öngören geniş kapsamlı bir uluslar arası plân dahilinde kurulmaya çalışılan Rum-Ermeni Konfederasyonu'nun geleceği, her ne kadar Erivan ve Tiflis'te bu konuda önemli adımlar atılmış olsa bile, çok net değildi.

Konfederasyonun geleceğinde Rumlar kadar Ermenilerin de önemli rolü vardı. Ancak Tiflis'teki görüşmelerin sona ermesinden ve 25 Ocak 1920'de burada bir askerî anlaşmanın imzalanmasından sonra Paris'te Bogos Nubar Paşanın Yunan Elçisi Romanos'a Erivan ve Tiflis anlaşmaları sanki hiç yapılmamış gibi Pontuslu Rumların Ermenistan'a dahil olmayı kabul edip etmediklerini sorması oldukça şaşırtıcıydı. Bunun da ötesinde Londra'da toplanan barış konferansında (12 Şubat-10 Nisan 1920), Kateniotis'in Bogos Nubar Paşa ile görüşerek konferansta Tiflis

anlaşmalarından söz etmesini özellikle rica etmesine karşın bu konuda hiçbir sonuç elde edilememiştir. Ne var ki yine de Londra Konferansı, 27 Şubat tarihli oturumunda Trabzon'u ileride kurulması tasarlanan Ermeni devletinin sınırları dışında bıraktı.³³

Trabzon sorunu, Birinci Londra Konferansı'nın devamı niteliğinde olan ve Osmanlı Devleti ile yapılacak barış koşullarına son şeklin verildiği San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)'nin sonuna doğru bir kez daha gündeme gelecekti. Üstelik Amerikan kamuoyunu kendisine önerilen Ermenistan mandası konusunda ikna etmeye çalışan, bu nedenle Trabzon'un da Ermenistan'a bağlanmasını sağlamaya çalışan Amerikan yönetimi tarafından gündeme getirilecekti. Sonuçta, sorun 22 Nisan tarihli oturumda tartışılmasına karşın, konferansın sonunda Ermenistan sınırının çizilmesi için Başkan Wilson'a başvurulmasına karar verilecektir. San Remo Konferansı'nı izleyen Hrisantos ile Trabzon'lu işadamı Konstantinis ise, 30 Nisan tarihinde bir memorandum vererek artık sadece yeni kurulacak Türk devleti içerisinde Pontus'u içine alan bir idarî birimin kurulmasını ve bu birimin başına Milletler Cemiyeti tarafından bir vali atanmasını isteyeceklerdir. Buna karşın, Venizelos uzun vadeli düşünüyor ve sorunun ancak yirmi veya otuz yıl sonra çözülebileceğini savunuyordu.³⁴

Sonuç olarak, ABD'nin kendi toprakları dışındaki sorunlarla ilgilenmesine karşı çıkan Amerikan Senatosu, 1 Haziran 1920'de Wilson'un Ermeni mandası önerisini oy çokluğuyla reddetmiştir. Trabzon ise, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve paylaşma projesi olan Doğu Sorunu (Şark Meselesi)'nin geldiği son aşama ve Osmanlı topraklarının resmen paylaşıldığı sözde bir barış antlaşması olan 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Antlaşması'nda Erzurum, Van, Bitlis ile birlikte Ermenilere bırakılmıştır. Bununla birlikte Karadeniz'de devam eden Pontuşçuluk faaliyetleri, Ankara Hükûmeti'nin ilgi odağını oluşturmaya devam etmiştir. Ne var ki, Sèvres Antlaşması'nın yürürlüğe konmasını arkasına Türk ulusunu da

33 Yerasimos, *Toplum ve Bilim*, No. 43-44, (Güz 1988-Kış 1989), s. 57-58.

34 A.g.m., s. 60-61.

olarak engelleyen Ulu Önder Atatürk'ün Misak-ı Milli sınırlarının korunması yolunda ödünsüz ve kararlı politikaları sayesinde Türk topraklarının paylaşılması projesinin önemli bir parçasını oluşturan Pontus Sorunu, Batılıların bütün yaptırımcı politikalarına set çekilerek bitirilmiştir.

Ancak, konu bitmekle beraber bu kez azınlıklar tartışmaları çerçevesinde ve Ermeni sorunu şeklinde uluslar arası platformda ısıtılmaya başlanmıştır. Ve yüzyıllık tarihî hesapların görüleceği Lozan Barış Konferansı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Kasım 1922'de Dışişleri Bakanı İsmet Paşayı başdelege sıfatıyla gönderirken kendisine verdiği on dört maddelik talimatın en başında "Doğu Sınırı: Ermeni Yurdu sözü konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir" cümlesi yer almaktaydı. Nitekim, Batılılar, konferansta konuyu beş kez gündeme getirdilerse de, İsmet Paşanın kararlı ve ödünsüz tavrı karşısında vazgeçmek zorunda kalmışlardır.³⁵ Böylece, Lozan Barış Antlaşması'nın Rum, Ermeni hayallerini ortadan kaldırarak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ulusal coğrafyasını belirleyen bir tapu tescil belgesi olduğu yolundaki değerlendirme, doğru ve gerçekçi bir tarihi tespitin ifadesi olmaktadır.³⁶

35 Bilâl N. Şimşir, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 25-26 Ekim 1993, Ankara, İnönü Vakfı Yay., 1994, s. 25 vd.

36 Sadık Turan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Antlaşması: Lozan", 80. Yılında Lozan Barışın ve Tam Bağımsızlığın Adı, Haz. İlhan Turan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2003, s. XVIII-XXXI.